

Meline Anumyan – Türk Tarihçileri Tarafından Cemal Paşa'nın Soykırım Politikalarını Meşrulaştırma Girişimleri

Posted on 12/01/2026

Bazı Türk tarihçileri arasında, İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden biri olan ve Ermeni Soykırımı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Bahriye Nazırı görevini yürüten Ahmet Cemal Paşa'nın, diğer İttihatçı önderlerden farklı olarak Ermenilere karşı daha hoşgörülü davrandığı, onların tehcirine ve katliamına karşı çıktığı, daha ılımlı bir politika izlemek istediği yönünde bir tez dolaşıma sokulmuştur.

Örneğin, Amasya Üniversitesi'nden Dr. Girayalp Karakuş, 2023 Ekim'inde yayımlanan "Cemal Paşa Ermenileri Korudu, Arapları Modernleştirmek İstedi" başlıklı makalesinde, Cemal Paşa'nın Araplara karşı sergilediği sert tutumun aksine "Ermenilere aynı sertlikle yaklaşmadığını" vurgulamaktadır. Karakuş, aynı yazıda, Pantürkizm görüşleriyle tanınan yazar Halide Edip Adıvar'a da atıfta bulunur. Onun aktardığına göre, Ermeni kadınlar boyunlarında Cemal Paşa'nın portresinin bulunduğu kolyeler takıyor ve onu çok seviyorlardı. Aynı akademisyen, Cemal Paşa'nın politikasının "imha temelli olmadığını" savunmaya çalışır ve bu iddiasını da Türk Tarih Kurumu Ermeni Araştırmaları Masası eski başkanı Prof. Hikmet Özdemir'in şu argümanına dayandırır: Cemal Paşa, I. Dünya Savaşı yıllarında Dördüncü Ordu Komutanı olarak, Suriye çöllerinde Ermeni kadın ve çocuklarını kurtarmak ve onlara insani yardım sağlamak için büyük çaba göstermiştir.

Ankara'daki Hacettepe Üniversitesi'nde 2014 yılında "Lübnan Ermenileri (1914-1939)" başlıklı doktora tezini savunan Halil Özşavlı da Cemal Paşa'nın "Ermeni sürgünleri korumak ve bu felaketten en az zararla kurtarmak için elinden geleni yapmaya hazır olduğunu" yazar.

Özşavlı'ya göre "Cemal'in bakış açısına göre her Ermeni birey olarak Osmanlı Devleti'nin vatandaşıydı." Ayrıca 1916 Mart'ında Şam'da Almanya Konsolosu'yla yaptığı bir görüşmede Cemal Paşa'nın, Ermeni çocukları için yetimhaneler açmayı planladığını belirttiğini aktarır. Özşavlı, Cemal'in "Ermenileri kurtarma yönündeki çabalarının" Bahâeddin Şakir ve diğer İttihatçılar arasında rahatsızlık yarattığını söyler. Cemal'in devlet bütçesinden bir yetimhane açılmasını talep ettiğini, bu yetimhanede 376 Ermeni çocuğun barındığını ve masraflarının ordu bütçesinden karşılandığını belirtir. Hatta bu yetimlerin minnettarlık göstergesi olarak Cemal Paşa'nın portresiyle işlemeli mendiller yaptıklarını da ekler.

Adıyaman Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Nevzat Artuç ise "1915 Sevk ve İskân Kanunu ve Cemal Paşa" adlı makalesinde, 2000'li yılların başında Osmanlı arşivlerinde yaptığı araştırmalarda "Cemal Paşa'nın Ermeni kabilelerine karşı insani bir tutum sergilediğini gösteren çok sayıda belgeye rastladığını" yazar. Aynı çalışmada, Türk tarihçi Ramazan Çalık'a da atıfta bulunur. Çalık, Alman Belgelerine göre Cemal Paşa konulu araştırmasında, Cemal Paşa'nın Suriye'ye sürülen Ermenilerin yaşamını koruma altına almak için her türlü önlemi aldığını, onları Beyrut, Halep ve Kudüs'e yerleştirip gıda temin ettiğini belirtir. Çalık ayrıca, Cemal'in yaklaşık 20 bin sürgün Ermeni kadını ve kızına iş olanağı sağladığını, 4 bin civarındaki yetim Ermeni çocuğu ise Ayn Tura, Şam ve Halep'te kurulan yetimhanelere yerleştirdiğini aktarır.

Artuç, Genelkurmay Arşivi'ndeki (ATASE) belgelerin Cemal Paşa'nın Ermeni sürgünlerin yaşamını kurtarmak ve onların yaşamsal koşullarını sağlamak amacıyla hastaneler ve sanatoryumlar açtığını gösterdiğini söyler. Aynı yazar, Türk tarihçi Ahmet Tetik'in, Cemal Paşa'nın sürgün edilen Ermeniler arasında tifüs gibi salgın hastalıkların yayılmasını önlemeye çalıştığını bildiren makalesine de değinir.

Artuç, Cemal Paşa'nın diğer İttihatçı liderlerden biraz farklı bir tutumla Tehcir Kanunu'na yaklaştığını, Ermenilerin Mezopotamya çöllerine sürülmesine karşı çıktığını ve bunun yerine Konya, Ankara ve Kastamonu gibi iç bölgelere yerleştirilmelerini önerdiğini ifade eder.

Ancak bu önerisi diğer İttihatçılarca reddedilmiştir. Yine de Cemal, ısrarları sonucunda Ermenilerin Mezopotamya yerine Suriye ve Beyrut vilayetlerine gönderilmesini sağlamıştır.

İşte bu bağlamda, Türk tarihçilerinin Cemal Paşa'nın Ermenilere yönelik tutumu hakkında ileri sürdükleri argümanlar şunlardır:

1. Türk tarihçilerine göre Cemal Paşa, Ermenilerin tehcir edilmesine ilişkin karardan haberdar değildi; bu karar kendisine ancak 1915 yılı Ekim ayında bildirilmiştir. Türk tarihçileri, Osmanlı hükümeti tarafından 27 Mayıs 1915'te resmen kabul edilen "Tehcir ve İskân Hakkında Geçici Kanun"un Cemal Paşa'ya oldukça geç bildirildiğini iddia etmektedirler. Bunu gerekçelendirmek için de Cemal Paşa'nın söz konusu Geçici Tehcir Kanunu'nun kabul edildiği sırada İstanbul'da bulunmadığı şeklindeki "argümanı" öne sürmektedirler.

Bana göre bu argüman son derece temelsiz ve saçmadır. Zira her şeyden önce "Tehcir ve İskân Kanunu", Osmanlı hükümetinin tüm üyelerinin, aralarında Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın da bulunduğu kişilerin onayına sunulmuştu. Ayrıca bilindiği üzere, "Tehcir Hakkında" geçici kanun 1 Haziran 1915'te dönemin resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanmıştı. Dolayısıyla Cemal Paşa'nın bu durumdan ancak birkaç ay sonra haberdar edildiğini varsaymak, en azından safdillik olur.

2. Bazı Türk tarihçileri, Cemal Paşa'nın sürgün edilen Ermenilerin can güvenliğini sağlamaya çalıştığını da ileri sürmektedirler.

Her ne kadar Cemal Paşa'nın çeşitli nedenlerle bazı Ermenilerin hayatını kurtardığına dair bilgiler bulunsa da, bu olaylar yaygın değil, aksine sınırlı ve münferit nitelikteydi. Eğer Cemal Paşa gerçekten, doğrudan kendi komutası altındaki ordunun denetim sahasında, yani Suriye'de, Ermenilerin güvenliğini sağlamak isteseydi, 1916 yılında Zor Sancağı mutasarrıfı Zeki Bey tarafından oluşturulan çete gruplarının Der Zor çölünde gerçekleştirdiği büyük

Ermeni katliamı mümkün olmazdı. Bilindiği üzere Cemal Paşa, Aralık 1914'ten Aralık 1917'ye kadar, tam üç yıl boyunca resmen Suriye'de görev yapmıştır. Yani Cemal Paşa tarafından Ermenileri "kurtarma"ya yönelik girişimler kayda geçmiş olsa bile, bunlar son derece istisnai olmuştur.

3. Türk tarihçilerine göre Cemal Paşa, komutası altındaki Osmanlı 4. Ordusu'nun denetim bölgesinde Ermenilerin tehcirinin "güvenli bir şekilde" gerçekleştirilmesine büyük bir titizlikle yaklaşmış ve salgın hastalıkların önlenmesi için yoğun çaba sarf etmiştir.

Bana göre bu titizlik, Cemal Paşa'nın söz konusu hastalıkların kitlesel hale gelerek yerel halka ve özellikle de orduya yayılmaması yönündeki endişesinden kaynaklanıyordu. Nitekim onun komutası altındaki ordu önemli cephelerde savaşıyordu ve salgın hastalıkların yayılması, Osmanlı ordusunu ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya bırakabilir ve Osmanlı Devleti'nin dünya savaşındaki yenilgisine katkıda bulunabilirdi. Kanaatimce, Cemal Paşa'nın başlangıçta Ermenilerin cephelere yakın bölgelere değil de Osmanlı Devleti'nin iç kesimlerine, özellikle Konya, Ankara ve Kastamonu'ya sürgün edilmesini önermesi de aynı kaygıdan kaynaklanıyordu.

4. Son iddia ise şudur: Türk tarihçileri, Cemal Paşa'nın "Ermeni dostu" olduğunun bir göstergesi olarak, onun çabaları sayesinde Ermeni çocukları ve gençleri için bir dizi yetimhane ve atölyenin açıldığını, buralarda onların yetiştirildiğini ve hayata hazırlandığını ileri sürmektedirler.

Bu argümanı öne çıkaran Türk tarihçilerine hatırlatmak gerekir ki, soykırım yalnızca fiziksel yok etme değildir; aynı zamanda belirli bir etnik grubun mensuplarının başka bir etnik gruba aktarılması da soykırım kapsamındadır. Ermeni çocukları için özellikle Suriye ve Lübnan'da yetimhanelerin açılmasının nedeni bir sır değildir. Tam da bu bölgelerde, yeni nesil aracılığıyla filiz verebilecek Ermeni köklerinin kesin olarak koparılması amaçlanıyordu. Nitekim daha önce Türk soykırım araştırmacısı Taner Akçam'ın da vurguladığı gibi, Ermeni

çocuklarının Türk-İslam kurallarına göre yeniden eğitilmesi de, fiziksel yok etme yoluyla olmasa bile, aynı soykırımdır.

Ermeni Soykırımı tarihine, Ermeni çocuklarının önce Ermeni adlarından, ardından dinlerinden mahrum bırakıldığı; ana dillerini ve vatanlarını unutturulup Türk ve Müslüman olarak yetiştirildikleri pek çok yetimhane örneği bilinmektedir. Bu yöntem, Osmanlılar tarafından çok daha erken dönemlerde, devşirme yoluyla Yeniçeri ordusu oluşturulurken de uygulanmaya başlanmıştı. Kazım Karabekir tarafından kurulan ve amacı Ermeni çocuklarının Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması, onları Türk devleti için sadık birer yurttaş haline getirmek ve kendi ulusal kimliklerini tamamen unutturmaya yönelik politika olan “Gürbüzler Ordusu” da bu bağlamda iyi bilinmektedir.

Özetle belirtmek gerekir ki, Cemal Paşa’nın Ermenilere yönelik tutumu ve politikası, ilk bakışta ve biçimsel olarak diğer soykırımcı İttihatçıların yaklaşımından farklı gibi görünse de, özünde neredeyse aynıdır; çünkü hedef tamamen aynıdır: Ermenilerin bir millet olarak tamamen imha edilmesidir. Bu konuda bir çalışmanın yazarı olan Ümit Kurt’un da haklı olarak belirttiği üzere, “Cemal’in tutumu diğer Jön Türklerden yalnızca yöntem bakımından farklıydı. Yani o da Ermenilerin yok edilmesinin savunucularındandı; ancak bunu daha çok uyumlaştırma, yani asimilasyon yoluyla gerçekleştirmeyi hedefliyordu.

Buna ek olarak, bana göre Cemal Paşa gibi Ermeni Soykırımı’nın başlıca faillerini farklı bir ışık altında sunmak başka tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Zira bu durum, sözde “Ermeni dostu Türk” imajının, Ermeni katili Türk imajına kıyasla Ermeni toplumu ya da Ermeniler arasında baskın hale gelmesine yol açabilir; üstelik tamamen temelsiz bir biçimde. Bu sonucumuzu destekleyen bir gerekçe olarak, Cemal Paşa’nın torununun 2014 yılında Ermenistan’a yaptığı ziyaretle ilgili olayı dahi göstermek mümkündür. Söz konusu ziyaret, Ermeni kamuoyunun bazı temsilcileri arasında öylesine bir sempati oluşturmuştu ki, sanki söz konusu kişinin en büyük Ermeni katillerinden birinin torunu olduğu unutulmuş gibiydi...

*Bu makale, Yerevan Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi'ne ait "Tarih ve Kültür" bilimsel dergisinde yayınlanmıştır.